

KATALÁN NYELV, KATALÁN NÉP

Irta: FARKAS LŐRINC

Ha a spanyolok és katalánok csak nyelvben különböznenek, akkor a katalán kérdést *Madariaga* spanyol bölcész paradoxonjából értenők meg a leghamarább: Katalánia azért tud olyan nehezen megférni Kasztíliaival, mert annyira hasonlítanak egymáshoz. Amikor 1833-ban *Aribau* katalániai származású spanyol költő Madridban katalán nyelven irt alkalmi ódát szülőföldjéhez, senki sem gondolt még arra, legkevésbé maga a költő, hogy ez több egyszerű tájköltészetnél s egy önálló nemzeti nyelv művelés első irodalmi megnyilvánulása. *Rubió* azonban néhány évvel később már a katalániai parasztnyelvén írja verseit s a közvéleménnyel szemben élesen állást foglal egy sajátos katalán nyelvi és irodalmi öntudat mellett. Nekünk magyaroknak nincs érzékünk a nyelvek hajszálfinom tagozódása iránt, mely közeli rokonokból is külön nemzeteket teremt. A mi nyelvünk társtalan, csak a nyelvtörténelem tudja kielemezni ősi rokonait. Számunkra valóban paradox jelenség a katalániai parasztnyelv önálló kifejlődése a kasztíliaiak fejlett spanyol irodalmi nyelvével szemben, mely különben a kasztíliaiak százados uralma alatt Katalániában is a műveltség kifejezési eszköze lett. Testvérnyelvekről van szó. Míg az ir-angol és breton-francia vagy akár a bászkspanyol ellentét is vadidegen nyelveket állít egymással szembe, addig a spanyol és katalán oly közel áll egymáshoz, mint a cseh és a szlovák, az orosz és az ukrán vagy a dán és a svéd.

A katalán nyelvmozgalom előharcosaira bonyolult feladat várt. Két egymással rokon s évszázadokon keresztül egymásbafolyt nyelvet kellett egymástól elválasztani, megrögződött kifejezésmódokat felbontani s az eredeti katalán szókincset kifejteni. A katalán kérdés, mely a XX. század Spanyolországában már éles politikai alakban jelentkezik s döntő társadalmi és államjogi fordulatot siettet, a múlt század második felében még csak nyelvi forradalom. 1858-ban megjelenik a fiatal katalán költők első antológiája s a következő esztendőben felújítják a középkori virágjátékokat (*jocs florals*). Ezek népi dalmokversenyek, melyeken a vidék rejtett szellemi termékei jutnak napvilágra. A hatvanas években megjelenik az első katalán ujság s az első irodalmi folyóirat. Megszületik a katalán színház s mintegy varázsütésre: a katalán regény, költészet és dráma. A nyelvmozgalom a katalániai polgárság köreiből indul ki. Kint a falvakban a művelődés folyamatával együtt még javában terjed a spanyol nyelv s aki felfelé emelkedik, rázza le magáról a műveletlenség, az iskolázatlanság póri nyelvét, de a városokból már rajzanak ki vidékre a rajongó honkutatók és népbárátok. Gyűjtik az ősi katalán szavakat, feljegyzik a regéket és közmondásokat, lerajzolják a sajtóságos népviseletet és a szövöszékek díszes faragásait. Az úttörők új nyelve félig parasztnyelvi, félig tudományos, önkényes szóhasználattal, egységes nyelvtani szabályok és helyesírás nélkül. A százféle nyelvújító törekvésben csak egy a közös: kinos kerülése minden spanyol szónak és kifejezésnek, még ha ez a közérthetőség rovására is megy.

A nyelvharc szinte szórszálhasogató: majdnem minden szónál vitatkozni kell, vajjon nem spanyol eredetű-e? *Nicolau d'Oliver* katalán államférfiu ir egyik cikkében „a helyes beszéd szövetkezetéről”. Több lelkes, a katalán eszmétől hevített fiatalember megegyezést köt, hogy minden esetben, ha a katalán nyelvtisztaság ellen vétének, büntetésből bizonyos pénzösszeget dobnak egy perselybe. Az egybegyűlt pénzen ka-

talán könyveket vásárolnak... S ez csak kiragadott példa. Ezzel a fanatizmussal sikerült is egy új európai nyelvet teremteni, mely a spanyoltól gondosan elválasztva inkább a francia nyelvhez áll közel s általában a legvilágosabb, minden cikornya nélküli, legkönnyebb román nyelvnek számít. Tökéletes nyelvtanát 1912-ben, teljes szótárát 1932-ben adta csak ki *Pompeu Fabra* nyelvtudós.

Az a nyelv, melyet a parasztlakosok között lesnek el a múlt század romantikus rajongói, Katalánia elfeledett ősi nyelve. A legelső nagystilű prózairó Nyugateurópában, aki már *Dante* előtt anyanyelvén alkotta meg remekeit, a katalán *Ramon Llul*. Az ő korában, a XIII. században, a katalánok a nyugati kultúra élén haladnak s a barcelónai grófok udvara egész Európában az illem és erkölcs legfelsőbb iskolájának számít. Van egy elmélet, mely a katalánokat az ibérek elrománosított utódainak tekinti. Hiszpania ibér őslakói a kelták, főniciaiak és púnok előtt valóban inkább a félsziget keleti partszegélyén lakhattak, mint a terméketlen belső területeken. Az ibérek ősi szálláshelye feltételezhetően megfelel a katalánok elhelyezkedési terepének. Ne feledjük el, hogy a rómaiak bevándorlása itt, a Földközi tenger partján, lehetett a legsűrűbb. A későbbi népvándorlások azonban megkímélték a katalán vidéket. Sem a svédek és gótok, sem az arabok nem telepedtek itt le s a frank uralom sem jelentett frank bevándorlást. A félsziget népei közül a katalánok állanak legközelebb az ókori rómaiakhoz.

A középkorban Katalánia volt a legelső politikai és gazdasági hatalom a Földközi tengeren. A feléledő katalánizmus nemzeti emlékezését csak egy történelmi névadás véletlensége zavarja. A barcelónai grófok ugyanis Katalániát egyesítik a spanyol lakosságú Aragóniával s felveszik Aragónia királyainak hangzatosabb címét. A spanyol impériális történetírás, mely minden igyekezetével a katalánok különállóságának elferdítésére törekszik, fel is használja ezt a címcserét arra, hogy a katalánok külön történetét Aragónia spanyol rendi története mögé bujtassa. Pedig az aragón királyság székhelye Barcelona, nyelve, kultúrája katalán. Fordulat csak 1410-ben következik be, mikor a nemzeti uralkodóház kihaltával idegent választanak a trónra. A katalán történelem ettől az időtől kezdve hanyatlást mutat. Alig egy századdal később *Kasztíliai Izabella* és *Aragóniai Ferdinánd* perszonális unióban egyesítik az ibériai félsziget tartományait s Katalánia elveszti saját állami önállóságát. A katalán nyelv eltűnik a közéletből s amikor az udvar véglegesen Madridba kerül, a kasztíliai nyelvet és szokásokat sajátítja el a katalán nemesség is.

Nemcsak a hatalmi súlypont tolódik el a katalán partvidékről a félsziget belső tartományára, a spanyol Kasztíliára, hanem elenyészik a katalán kereskedővárosok gazdasági jelentősége is. A Földközi tengeren megjelenik a török hajóhad, a Balkánról már Délolaszországba csapnak át a törökök és Szicíliát fenyegetik. A tengeri biztonságnak vége, berber kalózok tűnnek fel Katalánia és a francia Provánsz kikötői előtt. A tengeri kereskedelem megbénul. Ekkor születik meg egyházi körökben az „indiai terv”: az az elgondolás, hogy a keresztény Európának Abesszinia négyesével s a mesés nagy kánnal, a kereszténynek vélt India királyával kell szövetkeznie a terjeszkedő izlám háttámadására. *Kolumbusz* utazásait a kasztíliai udvar támogatja s a fantasztikus terv az Újvilág felfedezéséhez vezet. Ezzel a felfedezéssel a Földközi tenger elveszti évezredek jelentőségét. A kereskedelem Amerikával, Afrikával s jórészt Ázsiával is az Atlanti óceánon keresztül bonvolódik le s ugyanaz a geopolitikai változás, mely Angliát és Portugáliát világhatalommá

teszi, Katalániát nyomorba és feledésbe taszítja. Elsősorban az Atlanti Óceán partjain fekvő államok lendülnek most fel. Ha Barcelóna, akár csak Spanyolország többi kikötővárosa, maga is küldhetett volna ki hajókat Amerikába, bizonyára keletkeztek volna ott katalán nyelvű országok is és a katalán nemzet tovább fejlődik. Ezt azonban Kasztília féltékenysége akadályozta meg. Halálbüntetés terhe alatt tilos a katalánoknak az újonnan felfedezett világrészekkel kereskedelmi kapcsolatba lépni. Kasztília és Katalánia ellentéte, mely 1931-ben a független katalán köztársaság kikiáltásához vezetett, tulajdonképpen itt kezdődik.

Van valami végzetes hasonlóság a magyar és a katalán történelem között. A törökök előnyomulása akasztja meg nálunk is a keletre irányuló kereskedelmet. A dunavölgyi út, mely Magyarországot a XV. század végéig virágzó európai hatalommá tette, a török hódítások miatt veszti el geopolitikai jelentőségét. A választással behívott idegen uralkodóház nálunk is gyarmati politikát folytat s a nemzet legfelsőbb rétegei a bécsi udvar nyelvéhez és szokásaihoz idomulnak. Ami a mi történelmünkben Bécs, az volt a katalánoknak Madrid. *Habsburgok* uralkodtak Bécsben is, Madridban is. A hanyatlás századaiban Katalániában is kikiatörnek a függetlenségi harcok. Az udvar abszolutizmusa nem akar tudni a katalán alkotmányról, a helytartók önkényesen megsértik az ősi jogokat. 1640-ben véres felkelésben robban ki a katalánok haragja, az öldöklésnek a király sok főrangú tisztviselője esik áldozatul. A katalán megmozdulással egyidőben Portugália is elszakad Spanyolországtól. A katalán felkelők behívják az országba XIII. Lajos francia király hadait és 12 éven át küzdenek függetlenségükért a kasztíliai uralom ellen. *Pau Claris*, a szabadságharc vezére, a katalánok Rákóczija. Az 1640-es év forradalmi dalai (*segadors*) a múlt század neokatalán romantikájában ugyanúgy feltámadtak, mint nálunk ugyanebben az időben a kurucdalok.

A katalánok utolsó felkelését 1714-ben véresen leverik s 1716-ban a kasztíliai uralkodóház (ekkor már a *Bourbon*-dinasztia) szigorú rendeletei a katalán alkotmány utolsó nyomait is eltörlik. A katalán nemzeti ellenállás megszűnik, az arisztokrácia beolvad a spanyol arisztokráciába, a nemesség és a polgárság is hovatovább elveszti nemzeti nyelvét. A katalánok a központi kormányzat hí katonái lesznek, mintha kivesszett volna lelkükből a népi öntudat utolsó szikrája is. Az idegen monarchia oldalán küzdenek a francia forradalmi seregek, köztük a franciaországi katalánok csapatai ellen s amikor *Napoleon* 1810-ben kiáltványt intéz a katalán nemzethez (miként más alkalmakkor a lengyelekhez, délszlávokhoz és magyarokhoz is) és katalán ujságokat nyomtat, hogy felrázza a Bourbon-uralom ellen a katalánok nemzeti öntudatát — süket fülekre talál.

Prat de la Riba, a katalán politikai megújulás vezérideológusa, általában írja 1906-ban *La nacionalitat catalana* című műve elején: „Az utolsó évtizedek úgy keltették fel a katalán nemzetet százados álmából, ahogyan csak a tavasz tudja a fákból és virágokból megindítani a nedvek keringését a téli fagy és halálos dermedtség után...” Egy lelkes kis szellemi társaság kezdeményezéséből alig fél század leforgása alatt valóban új nemzet keletkezett a Földközi tenger partján. A katalánizmus századunk elején már sajtót és irodalmat, tudományos intézményeket és iskolarendszert, egyesületeket és politikai pártokat jelent, ma pedig a spanyol köztársasági kormánnyal szövetségben államalkotó tényező s a progresszív és regresszív erők harcában világpolitikai szerepet játszik.

A katalán nemzeti megújulás magyarázatát abban az ipari fellendülésben találhatjuk meg, mely Katalániát az elmúlt század folyamán

Spanyolország legsűrűbben lakott, leggazdagabb és legműveltebb vidékévé fejlesztette. Minden Spanyolországba hatoló technikai felfedezés Katalánián keresztül vette útját. Katalánia minden vonatkozásban a hídszerepét tölti be Európa és Spanyolország között. Katalániában helyezték üzembe az egész ibériai félsziget legelső gőzgépét, itt indult utnak az első spanyol gőzhajó. Spanyolország első vasútvonalát Katalániában építették. Mondják is eleget a katalánok, hogy Katalánia Európához tartozik, de Kasztília már Afrika. Katalánia Nyugateurópa ipari országaival egyidőben és együtemben élte át az ipariasodást s annyira megelőzte a félsziget belsejét elfoglaló spanyol tartományokat, hogy Madrid gyámkodása Barcelóna felett a XIX. században már kibírhatatlan anakronizmusnak bizonyult. Az ipar kifejlődéséből jólét fakadt s ez igényt ébresztett az egyre öntudatosabb polgárságban a politikai érvényesülésre is. A katalániai polgárság egyre elviselhetetlenebbnek érezte a kasztíliaiak kizárólagos vezető szerepét a közigazgatásban s azt az önkényt, amelylyel ez az idegen bürokrácia a Katalániában behajtott adót a fejletlenebb Kasztília számára vonta el. Már maga a túlméretezett állami hivatalnokapparátus is merőben élődőnek tűnt a magángazdaság növekvő jövedelméből élő katalán polgárok szemében. A vidéki nyelvjárásra súlylyedt ősi katalán nyelv felfedezése kapóra jön az elégedetlen katalániai polgárság önállósulási törekvései számára. A fejlődő kapitalizmus csodája ez is: amilyen ütemben termelés és társadalom, táj és ember átalakul, olyan ütemben ragadja ki a feltörekvő polgárság a katalán parasztnyelvet kezdetlegességeiből s teszi irodalmi nyelvvé, a modern városi civilizáció hajlékony és sokoldalú kifejezési eszközévé.

Amikor a gazdasági fellendülésben gyökerező regionális önállósulási törekvés a nyelvi megújhódással párosul: új alakban feltámad a középkori katalán nemzet. A polgáriásodás dinamikája új nemzetet állít szembe a feudális spanyol uralommal s a kasztíliai hivatalnokok siserahálával. A nemzeti megújhódás osztályjellege kiütöközik abban az elutasító magatartásban is, amit a katalánizmus az elspanyolosodott ősi katalán arisztokráciával szemben tanusít. Prat de la Riba a megújhódó katalán nemzet nevében így mond felettük kemény ítéletet: „Elvágva a nemzet életétől a mi nemesi családjaink gyászosan elfajultak. Nem alkalmasak többé a hadsereg vezetésére, a külügyi képviselőre s a törvénykezésre saját honukban. A ma fegyverzete, a műveltség, a jellem s a kereskedelmi vállalkozószellem, nem az övék. Többségükben tehetetlen szalónbábokká váltak. Minden kérdést a divat és a kellem szempontjából vitatnak meg. Hazájukat megtagadják s elnyomóink a kebelbarátaik.” A katalánizmus kizárólag a feltörekvő polgárság mozgalma lett. Bár a múlt században a szociálkonzervatív mezben jelentkezik a régi katalán arisztokráciának és nemességnek benne semmi szerepe nincs.

A katalán nemzeti mozgalom rohamos kifejlődése alatt áthatotta mindazokat a területeket, ahol a parasztság a katalán nyelv elemeit megőrizte. Ez a terület majdnem mégegyszer akkora, mint a történelmi Katalánia. A régi nyelvhasználat csak négy tartományt sorol Katalánia történelmi fogalma alá. Ez a négy tartomány, Barcelóna, Geróna, Lerida és Tarragóna. az utóbbi évtizedekben már bizonyos közjogi egységet képezett, amennyiben az 1914-ben kivivott *mancomunitat*, ez a részleges katalán önkormányzat, erre a négy közigazgatási egységre vonatkozott. Az 1932-ben törvénybe iktatott katalán autonómia is csak Katalánia régi területére terjedt ki, modern értelmezést adva ennek a hagyományos fogalomnak. A katalán nyelvhatár azonban nyugaton behatol Aragóniába, délen magábaöleli a régi valenciai királyság területét

s keleten átterjed a Baleári szigetekre is. A valenciai nyelvkérdés mindmáig vitás. Itt a spanyolelles regionális törekvéseknek nincsen olyan gazdasági és történelmi gyökerük, mint Katalániában s ha a kasztíliai nyelvvel szemben az utóbbi évtizedekben itt is erősödő nyelvmozgalmat észlelhetünk, ez nem a katalán nyelv, hanem egy újabb ibériai román nyelvváltozat, a külön *valencián* nyelv javára esik. A Baleárok lakossága azonban tagadhatatlanul katalán érzelmű s Barcelona felé tájékozódik. A katalán szellemtörténetben Malorka szigetének nagy multja van s a mai katalán irodalomban jelentős szerepet töltenek be a szigeti költők.

Az ibériai félsziget nemzetiségi kérdései átcsapnak Franciaország területére is. Az Atlanti-Óceán partvidékén a bászok, a Földközi tenger mellett a katalán nyelvterület nyúlik át Franciaországba. Ha a mai demokratikus változás lehetővé is teszi Spanyolországban a katalán álommaradéktalan megvalósulását, tehát a katalán nemzeti közigazgatás kiterjesztését a történelmi Katalánia területéről az egész katalán nyelvterületre, a Pireneusok túlsó oldalán fekvő katalán Roussilon még mindig Nagy-katalánia határain kívül marad. A francia köztársaság politikai viszonyai között katalán ellenállás nem fejlődött ki. A franciaországi katalánok nyelve a franciával erősen kevert s észrevétlenül siklik át a provánszál testvérvelvbe. (Míg a katalán irodalomból mit sem ismerünk, a provánszál szellemi megújulásból francia közvetítéssel eljutott hozzánk *Mistral* művészete). Ha vannak is Délfranciaországban szimpátia-érzelmek a katalán nemzeti megújulás iránt, ezek inkább csak kulturális formában nyilvánulnak meg, minden politikai jelentőség nélkül.

Barcelóniai számítások szerint ma négy millió ember beszél katalánul. Pontos statisztikai adatokat csak a katalán mancomunitat területéről ismerünk. E statisztikai adatok szerint a történelmi Katalánia lakossága rohamosan növekszik. 1910 és 1930 között a lakosok száma nem kevesebb, mint 34 százalékkal emelkedett, ami Európa lakosságának multszázadbeli feltűnő megnövekedéséhez képest is páratlan szaporulat. A számok mögött azonban a katalánizmus számára korántsem kedvező demográfiai jelenség rejtőzik. Nem természetes szaporulatról van szó, hanem szegény spanyol népelem beözönléséről Kasztília feudális nagybirtokai felől a katalán iparvidékre és kikötővárosokba. Maguk a katalánok nem szaporák. A születések arányszáma alig négy ezreléssel mulja felül a halálozások arányszámát, míg Spanyolország többi részében a népszaporulat háromszor akkora. Demográfiai szempontból tehát a hagyományos spanyol társadalmi viszonyok fennmaradása esetén egyáltalában nem biztatók a katalánizmus kilátásai. Ezért beszélt *Vandelló* katalán demográfus 1935-ben kiadott *Catalunya, poble decadent* című munkájában a katalán politika és irodalom jellegzetes derülésétől eltérően népfogyatkozásról, nemzethalálról.

A feltörekvő katalán polgárság új életre keltette a már-már elfeledett katalán nyelvet s a katalán hazafiasságot. Ezzel be is fejezte történelmi szerepét a katalán nemzet megújulásában. A katalán föld függetlenségét s a katalán nép egyenjogusítását az ibériai félsziget többi népeivel már csak a katalán és spanyol dolgozók demokratikus szövetkezése valósította meg. A katalán és spanyol néptömegek közös erővel buktatták meg Kasztília hagyományos hatalmasságait s ezzel a fordulattal véget ért Kasztília és Katalánia történelmi ellentétessége is.